

Айзенбарт Л. М.,

аспірант кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

МІСЦЕ ЯК МАРКЕР КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МАЛІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА ЯЦКОВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню маркування українських місць у галицькому культурному просторі через призму індивідуального авторського досвіду та письма М. Яцкова.

Ключові слова: Галичина, ідентичність, місце, національність, пам'ять, топос, хора.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження культурного простору відбуваються у тісному зв'язку з поняттям «ідентичність» (національна, релігійна, культурна). Є кілька основних маркерів культурної ідентичності певного простору в художній творчості, зокрема: географічні характеристики; традиції, звички, цінності, переконання, уявлення, які герой використовує для пошуку або відкриття власного місця та ідентичності; шляхи, в яких соціальні та міжособистісні стосунки, а також культурні та/або субкультурні лінгвістичні форми (діалекти, аргі, неологізми) допомагають формувати особистість героя [6].

Із метою показу такої ідентичності український прозаїк М. Яцків використовує прийом фольклорної оповіді, наближуючись у своїх творах до стилістики народних оповідань, казок, легенд, притч, активно використовує діалог для створення текстової динаміки або ж, навпаки, цілком уникає його, що надає твору характеру епічної оповіді. Письменник маркує простір галицького пограниччя *місцями* української ідентичності, що в його творчості закріплюється за образами «церкви» та «дому».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український культурний простір у малій прозі М. Яцкова формується через надання нейтральному географічному топосу власної ідентичності. Розгляд певної території як культурного простору тісно пов'язаний із введенням поняття «місце», яке, за словами М. Скопіної, слугує для опису нашого взаємозв'язку зі світом: «Це може бути пам'ять про нього, почуття, відчуття як на фізичному, так і на метафізичному рівні» [3, с. 66]. Водночас дослідниця зазначає, що нині є дві ключових концепції щодо інтерпретації поняття «місце». Одна з них пов'язана винятково з географічним розташуванням, що вимірюється системою координат, інша – з ідеєю античної *хори*, яка, на відміну від поняття «топос», є порівняною: місце залежить від речей, а речі від місця [3, с. 66–67]. Хора передбачає свідомість *місця*, існування його в просторі людського сприйняття через відчуття, видимість, пам'ять, спогади. За такого погляду поняття «місце» набуває ідентичності.

Французький філософ Е. Сурію поглиблює концепцію міста як хори, зазначаючи основні принципи, за яких простір набуває характеристик місця. Зокрема, вчений наголошує на важливості потреби пізнання такого місця через певну річ чи подію, яка його маркує. Тобто простір стає місцем у тому разі, коли він відзначений подією чи річчю (наприклад, архітектурною пам'яткою) [3, с. 67]. Для усвідомлення місця важливий емоційний складник, який наповнює його особливою цінністю як

для окремого індивіда, так і для спільноти. Сприйняття місця не обмежуються нашим зором, зазначає В. Скопіна, це складний процес, в якому поєднуються як суб'єктивні особливості особистості, так і багато нашарувань, через які ми сприймаємо це *місце* [7, с. 67].

Метою статті є проаналізувати способи репрезентації української культурної ідентичності через художні образи місця у малій прозі М. Яцкова, простежити, яким чином у його текстах виникають саме українські місця в контексті галицького простору.

Виклад основного матеріалу. У письменника виділяємо кілька типів *місць*, пов'язаних з історичною пам'яттю, культурною ідентичністю та індивідуальним або колективним досвідом. На думку М. Гайдегера, є кілька способів сприйняття місця, зокрема: 1) незначний спогад, де місце сприймається з певної відстані як елемент фотографії, живописний образ; 2) ритуал, з яким пов'язана повторюваність певних дій, що існує у щоденному сприйнятті певної групи; 3) сприйняття, пов'язане з емоційним переживанням, коли місце відіграє значну роль в індивідуальній або колективній пам'яті [2]. Ці три типи сприйняття *місця* можемо пов'язати з історичною пам'яттю, культурною ідентичністю та індивідуальним досвідом. Прикметно, що для філософа сприйняття простору як особливого *місця* переважно пов'язане з будівлею. У текстах М. Яцкова такою будівлею, що перетворює нейтральний простір на українське *місце*, виступає церква. Саме через неї відбувається ідентифікація українців в культурно-історичному просторі Галичини. Церква у письменника існує у всіх трьох способах сприйняття – як образ, як ритуал, як емоційне переживання. Як елемент українського пейзажу церква проходить крізь усю історичну пам'ять українців і водночас стає маркером їхньої культурної присутності у певному географічному просторі. Довкола неї організовується життєвий простір – сільська чи міська площа, ратуша, будинок в'їта, корчма; усі дороги також ведуть до церкви.

Водночас для української культурної свідомості церква не лише історичне, але й архетипне *місце* культу Богородиці – матері з дитиною на руках. Для українців культ Матері є одним із визначальних. Він постійно обіграється у текстах різної художньої естетики протягом усієї історії української літератури. Якщо в естетиці реалізму Богородиця співвідносилася з ідеєю чистоти, непорочності, інколи страждання, то для модерністів Вона – передусім жінка, яка возвеличується над життям через народження дитини. Її особливість виявляється не стільки у непорочності, скільки у вияві могутності природи, де однакової цінності набувають і душа, і тіло. Через таке розуміння Богоматері у текстах українських модерністів, зокрема «молодомузівців», проступає глибинний зв'язок між Землею, Матір'ю і Богом. У текстах М. Яцкова поруч із церквою завжди виникає жінка, дівчина або дитина. Таким чином, церква стає не лише місцем історичної пам'яті й культурної ідентичності, але й гли-

бокого переживання індивідуального досвіду єднання людини з природою і міфологічним прасвітом. Узагальнюючи, можемо ствердити, що церква стає *місцем* єдності української душі, свідомості й тіла.

У малій прозі М. Яцкова зустрічаємо численні приклади використання образу церкви як *місця*, через яке відбувається маркування культурного простору українців. В оповіданні «У наймах» пастушка Олена заходить у церкву подякувати Богородиці за підтримку. Ця дія є наче окремим епізодом, немає практично не стосується сюжету, однак автор не оминає її присутності у тексті. Натомість, в оповіданні «Зерно гірчиці» увесь сюжет твору проходить у храмі, який уподібнюється до убогого українського народу в Галичині – з дірватою банею, «святиня хлопської туги». Помічаємо, як соціокультурна ідентичність українців переходить на церкву, перетворює її на місце переживання власної долі:

«Старий вслухався в молитви, що шуміли довкола нього. Одна спадала чистим шепотом, як сльоза на зісохлий барвінок, друга горіла щиро, як яра свічка, і несла жаль до царства вічності, інша плівла зітханнями з-під скелі турбот і нужди» [4, с. 195].

Церква в оповіданні подається під ракурсом усіх трьох способів сприйняття *місця*. Спочатку бачимо, як автор вписує її в типовий сільський пейзаж, згодом вона постає як місце ритуалу, куди щодня приходять українці в пошуках Божої підтримки, а за потреби перетворюється на місце дії, де відбувається сільський суд. Водночас для українців храм розширюється до масштабів цілого світу, як це можемо бачити в оповіданні «З монастиря». Молодого хлопця, який напередодні молився у церкві, виганяють із гімназії «за атеїзм». Він не знаходить іншого виходу, як податися до католицького монастиря. Простір «чужого монастиря», як називає його герой, давить на нього «іншою» ідентичністю, доводить до божевілля. Таким чином, вигнання з церкви перетворюється для героя на вигнання зі світу іманентної національної ідентичності.

Іншим *місцем* культурної ідентичності українців у малій прозі М. Яцкова виступає хата, обійстя. Це доволі цікавий образ. Аналізуючи тексти письменника, бачимо, що образ «дому» у нього асоціюється саме з українцями, тоді як «казарма», «шпиталь», «пошта» – з австрійською ідентичністю, а «вулиця», «ринок» – з єврейською. Аналізуючи образ дому, Г. Башляр говорить про нього як про джерело окремих образів, які водночас створюють одне ціле. Особливістю такого цілого виступає сприйняття дому як місця цінностей, де зосереджені пам'ять про минуле та надія на майбутнє [1, с. 8–9]. Саме в такому аспекті – точці перетину минулого і майбутнього – виступає дім у прозі М. Яцкова. Водночас це є місце, де індивідуальне перетинається з колективним історичним. Звернімося до військового циклу автора, де дім часто виступає межею між минулим і майбутнім. Відхід вояка з дому на війну означає тут остаточний розрив зі світом і минулого, і майбутнього. Для військовиків дім відходить разом із минулим, а майбутнє є непевним, оскільки в сучасному немає сталого місця перебування. Вояки перебувають у казармах, або в шпиталі, а, згідно з М. Оже, такі місця тимчасового перебування є транзитними, позбавленими власної ідентичності [5, с. 129].

Таким чином, дім як місце постійного перебування водночас є місцем зосередження культурної й національної ідентичності. Сприйняття дому як особливого *місця* у М. Яцкова виступає, аналогічно до церкви, також у трьох ракурсах – обра-

зу, щоденної практики, дії. У художній практиці письменника зустрічаємо образ дому як сільської хати, стан якої відповідає загальному стану родини, української спільноти. Міцна хата постає запорукою доброго майбутнього: «<...>Хата нова та й сволок здоровий – чим тут журитися! Гасім жінко, а решта все далі буде гаразд!...» – говорить герой новели «За горою». Вигляд хати, її обстава стають також продовженням внутрішнього світу героя. Біля неї проходить щоденне життя українців, наповнене не лише буднями, але й святами, сповненими національного колориту, як, наприклад, у новелі «Вечорниці Романа Ничаєнка»:

«Неділя вставала з-за хмари. З хати вийшла мрія. На воротах привітала її ластівка, в садку зозуля... Роман Ничаєнко сперся на вікно, слухав казки і пісні і не знав, звідки вони – з серця чи з предковичної давнини.

Благовісне сонце плівло в світлицю, цілувало задуманого Шевченка і в'язало струни до його грудей.

Музика ходив по хаті...» [4, с. 240].

В оповіданні автор вписує сільську хату у три перспективи: 1) народно-поетичну – «вийшла мрія», «привітала ластівка», «казки і пісні», «предковична давнина», «сонце в світлиці». Хата стає частиною української народної міфології, фольклору, де образ світлиці перегукується із символом людської душі; 2) культурну – «неділя» (в національній традиції українців – «святий день»), «задуманий Шевченко» чітко вказують на приналежність місця до сфери української національної ідентичності; 3) природи – «садок», що здавна вважається архетипним символом українського топосу. Отже, *місце* реальної хати, об'єднуючи розрізнені образи: фольклорні, культурні, природні, – творить метафізичну цілісність українського дому.

Ідея *місця* дому, в якій органічно поєднані церква як дім душі і хата як дім серця, виразно проступає у концепції національного простору М. Яцкова. Таке перетворення нейтрального географічного топосу на *місця*, наповнені власною національною ідентичністю, у творчості письменника стає засобом виокремлення української культурно-національної ідентичності в багатонаціональному просторі Галичини зламу XIX–XX століть.

У малій прозі М. Яцкова українська культурна ідентичність описується у тісних зв'язках з природним географічним простором Галичини. Провідною ідеєю творчості письменника є ідея єдності людини і природи, людського й божественного світів, через що між ними відбувається символічний обмін. Так само як людина є продовженням природного світу, переймає його дух і стихію, так і її природне оточення набуває людської ідентичності та характеру. Такий глибинний зв'язок створює особливе відчуття «рідної землі» для українця, що на ній мешкає. Через використання фольклорного наративу, його художніх засобів та прийомів М. Яцків наче вводить світ галицької природи у міфологічний простір, що лежить в основі формування національної ідентичності українців. Центральним образом, навколо якого відбувається осмислення зв'язку українців із географічною територією, є образ землі, що у багатьох творах письменника набуває статусу рівноправного літературного персонажа. Різким контрастом до прагнення єдності людини і природи є усвідомлення героями того факту, що рідна земля їм не належить, вони змушені вмирати на ній і задля неї, але в інтересах чужинців.

Одним із центральних і водночас конфліктних аспектів прочитання української культурно-національної ідентичності у творчості письменника є опис міжнаціональних стосунків,

зокрема українців з австрійцями та євреями. Такі стосунки в авторській художній концепції загалом укладаються драматично. На відміну від Й. Рота, М. Яцків не ідеалізує Галичину як «спільний дім великої імперії», не уникає показу національних непорозумінь, які у випадку українсько-австрійських стосунків виникають на ґрунті ідеї ієрархії національностей, а у випадку українсько-єврейських – на ґрунті загальних негативних національних стереотипів. Проте, розкриваючи такі драматичні сторони життя різних національностей на спільній території Галичини, автор наголошує на важливості порозуміння на позиціях загальнолюдських універсальних цінностей.

Висновки. Мала проза М. Яцкова рясніє знаками культурної ідентичності українців. Ідея рідної для українців землі опрацьовується письменником у двох напрямках – *топосу*, конкретної фізичної території та *хори* – порівняного з реальністю місця, яке через певні речі чи дії набуває ціннісного значення та власної ідентичності для окремої особистості чи спільноти. Маркуючи український культурний простір Галичини як систему певних місць, письменник використовує два образи – церкви і дому. Церква у М. Яцкова виступає як маркер цілого українського світу, не лише фізично конкретного, але й духовно-історичного, *місцем*, яке організовує довкола себе усе життя галицьких українців. Натомість, дім в образі сільської хати стає продовженням ідеї церкви в щоденному, профанному житті. Образ дому співвідноситься з образом людини, її внутрішнім світом, минулим і майбутнім. За допомогою дому відбувається перетворення нейтрального простору на індивідуальне *місце*, сповнене культурно-національної ідентичності.

Запропонована розвідка відкриває перспективу подальших досліджень маркування культурного простору в галицькій літературі через призму авторського досвіду інших митців.

Література:

1. Башляр Г. Избранное : Поетика пространства / Г. Башляр ; пер. с фр. Н. Кислова, Г. Волкова, М. Михеев. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 376 с.
2. Гайдегер М. Будувати, проживати, мислити / М. Гайдегер ; пер. Т. Возняк [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/text-i-perek1/kn3-heid1.htm>.
3. Скопина М. Феномен «места» и «не-места» в постиндустриальном городе / М. Скопина // Вестник МГСУ. – 2013. – № 1. – С. 66–67.
4. Яцків М. Зерно гірциці // Яцків М. Муза на чорному коні / М. Яцків ; упор. М. Льницький. – К. : Дніпро, 1999. – С. 195.
5. Augé M. Nie-Miejsca. Wprowadzenie do antropologii nadnowoczesności (fragmenty) / M. Augé // Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja. – 2008. – № 4 (112). – S. 127–140.
6. Gerrit W. Literary Landscapes : Using Young Adult Literature to Foster a Sense of Place and Self / W. Gerrit, B. S. Bleeker // THE ALAN REVIEW. – 2008. – Winter. – P. 84–85 [Electronic resource]. – Access mode : <https://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ALAN/v35n2/pdf/bleeker.pdf>.

Айзенбарт Л. М. Место как маркер культурной идентичности в малой прозе Михаила Яцкова

Аннотация. Статья посвящена исследованию маркировки украинских мест в Галицком культурном пространстве через призму индивидуального авторского опыта и письма М. Яцкова.

Ключевые слова: Галичина, идентичность, место, национальность, память, топос, хора.

Aizenbart L. Place as marker of cultural identity in Mykhailo Yatskov's small prose

Summary. The article deals with the marking of the Ukrainian places in the Galician cultural space through the prism of Yatskov's personal experience and style of writing.

Key words: Galicia, identity, place, nationality, memory, topos, chora.